

सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धी

एक अध्ययन

(खन गा.वि.स. अर्घाखाची जिल्ला)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग, अर्थशास्त्र शिक्षा
विभाग, स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

ईश्वरीप्रसाद खनाल

स्नातकोत्तर तह एम.एड. दोस्रो वर्ष

क्याम्पस रोल नं: २४८३

परीक्षा क्रमाङ्क : २८०१३४(२०६७)

त्रि.वि. दर्ता नं.: ९-२-५०-१६२८-२००५

भर्ना वर्ष : २०६६

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं २०७३

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, अर्थशास्त्र शिक्षा विषयका छात्र ईश्वरीप्रसाद खनालले मेरो प्रत्यक्ष सुपरिवेक्षणमा रही तयार पार्नु भएको “सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धी एक अध्ययन” विषयको शोधपत्र अन्तिम मूल्यांकनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....

प्रा.डा. धुवराज सिवाकोटी

शोध निर्देशक

शिक्षाशास्त्र केन्द्रिय विभाग

अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग त्रि.वि. कीर्तिपुर

मिति: २०७३/०४/०७

स्वीकृति पत्र

“सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धी एक अध्ययन” शीर्षक राखी त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्काय, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि ईश्वरीप्रसाद खनाललले तयार गर्नुभएको शोधपत्र स्वीकृत प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

१. विभागीय प्रमुख

.....

उप प्रा. मिनराज पौडेल

२. बाह्य परीक्षक

.....

प्रा.डा. महेश राज दाहाल

३. शोध निर्देशक

.....

प्रा.डा. धुवराज सिवाकोटी

मिति: २०७३/०४/०७

कृतज्ञता ज्ञानपन

नेपाको पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रका पर्ने लुम्बिनी अञ्चलको पहाडी जिल्लाको अर्घाखाचीका माध्यमिक विद्यालयहरूको जानकारी लिन चाहने तथा नेपालको ग्रामिण तथा शहरीक्षेत्रमा रहो सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयहरूको आर्थिक अवस्था र शैक्षिक उपलब्धीहरूको बारेमा “सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयको आर्थिक लागनी र शैक्षिक उपलब्धीमा प्रभावको उक्त अध्ययन” (खन गा.वि.स. अर्घाखाची जिल्लाका शिर्षकका यो शोत्रपत्र तयार पारको छु)

प्रस्तुत शोधपत्र मैले श्रद्धेय गुरु तथा शोध निर्देशक प्रा.डा. धुवराज सिवाकोटी ज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार गरेको छु । यस शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य समय प्रदान गरी मलाई सधैं सदभावपूर्ण तरिकाले निरन्तर सल्लाह, सुझाव र प्रेरणा प्रदान गरी कुशल मार्गनिर्देश गर्नु भएकोले म अहाँप्रति हार्दिक कृतज्ञता अर्पण गर्न चाहन्छु साथै यस शोध पत्रका निमित्त आवश्यक सल्लाह र सुझाव दिने हुने सम्पूर्ण अर्थशास्त्र विभागका श्रद्धेय गुरुहरूप्रति पनि हृदयदेखि नै हार्दिक आभार पकट गर्न चाहन्छु ।

यस अनुसन्धानका निमित्त सुचना कुश्चिपत संकलनमा विशेष सहयोग पुऱ्याउनु हुने तिनवटा सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयका आदरणीय गुरु (प्रधानाध्यापक, शिक्षक, शिक्षिका) अभावकहहरू विद्यार्थी समाजसेवी एवं बुद्धिजीवीहरू प्रति धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोपत्र लेखन कार्यमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नु हुने माता, पिता र दाजुमा कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । साथै सुचना संकलन कार्यमा म सँगै अध्ययन क्षेत्रमा गई सहयोग गर्ने भाइहरू युवराज रिजाल गणेश पोखरेललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्ततमा यस शोत्रपत्रलाई कम्प्युटर सम्बन्धि सबै कार्यमा सहयोग गर्नु हुने एक्सप्रेस कम्प्युनिकेश सर्भिश, कीर्तिपुरका बालकृष्ण महर्जन प्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

इश्वरीप्रसाद खनाल

सारसंक्षेप

यस अध्ययनको प्रमुख उद्देश्य सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयको आर्थिक अवस्था र त्यसको शैक्षिक उपलब्धी प्रभाव विश्लेषण गर्नु रहेको छ । यसका लागि अर्घाखाँची जिल्लालाई उद्देश्यगत रूपमा छनोट गरी अध्ययन क्षेत्रका सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयका आम्दानी तथा खर्चको विश्लेषण, माध्यमिक विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धीको पहिचान र विद्यालयको आर्थिक अवस्थाले त्यसको शैक्षिक उपलब्धीमा पार्ने प्रभाव राखी यो अध्ययन गरिएको छ ।

यो अध्ययन मुख्य तथा प्राथमिक तथ्याङ्क (सुचनाहरू) उपयोगमा ल्याइएता पनि द्वितीय तथ्याङ्कका स्रोतहरू लाई पनि अध्ययन विश्लेषण लागि सहयोगीको रूपमा उपयोगमा ल्याउएको । Random Sampling Method बाट अर्घाखाँचीका माध्यमिक विद्यालयहरू मध्येबाट अध्ययन क्षेत्रमा रहेका खन गा.वि.स. का दुई सामुदायिक माध्यमिक विद्यालय र डिर्भना गा.वि.स. को १ सामुदायिक माध्यमिक विद्यालय लिइएको छ । छनोट गरिएका सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयहरूमा प्रधानाध्यापकलाई अध्ययनका लागि लिइएको छ । छनोट गरिएका माध्यमिक विद्यालयहरूमा ३/३ जना शिक्षकहरूलाई पनि Random Sampling का आधारमा अध्ययनका लागि लिइएको छ । अध्ययनमा प्रत्येक माध्यमिक तहको कक्षा ९ र १० का विद्यार्थीहरूलाई छनोट गरिएको छ ।

छनोट भएका विद्यालयहरूका लागि विद्यार्थी प्रश्नावली निर्माण गरी प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । विद्यालयका लागि विद्यालय सर्वेक्षण फारम, अभिभावकको लागि अभिभावक प्रश्नावली, प्र.अ. को लागि प्रश्नावली तयार पारी तथ्याङ्कहरू संकलन गरिएको छ । यसका साथै जिल्ला शिक्षा विभाग कार्यालय अर्घाखाँची, केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, नेपाल राष्ट्र बैंक, शिक्षा विभाग आदिबाट प्रकाशित लेख, रचना, पुस्तक तथा प्रतिवेदनहरूको आवश्यक तथ्याङ्कहरूको पनि सहयोग लिइएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रका माध्यमिक विद्यालयका ३ सामुदायिक विद्यालयहरूमा विद्यालयको आयस्रोत र खर्चको बारेमा अध्ययन गर्दा अधिकांश विद्यालयहरूको प्राप्त हुन आएको जम्मा आम्दानीमा सरकारी अनुदान उच्च रहेको देखिन्छ । यसरी सामुदायिक विद्यालयको खर्च २०६३ मा कुल आय मध्ये रकम मध्ये ६०.९० प्रतिशत प्रशासनिक खर्च, ८.१ प्रतिशत, भवन निर्माण तथा मर्मत खर्च २०.९ प्रतिशत विद्यालय संचालन गरिने विभिन्न

प्रतियोगितात्मक कार्यक्रमहरू र अन्य शैक्षिक कार्यक्रममा जम्मा ०.९ प्रतिशतमा खर्च गरेको पाइयो । त्यस्तै शैक्षिक वर्ष २०६४ अघिल्लो वर्षको तुलनामा तलब खर्च रकममा वृद्धि भएको छ । यसैगरी शैक्षिक प्रशासनिक खर्च निर्माण मर्मत खर्च र अतिरिक्त क्रियाकलाप खर्च क्रमश वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ भने भर्ना शैक्षिक वर्ष २०६४ देखि २०६७ सम्म क्रमिक रूपमा मन्द गतिले वृद्धि भएको देखिन्छ । निर्माण तथा मर्मत खर्च शैक्षिक वर्ष २०६३ देखि २०६५ सम्म पाइयो भने शैक्षिक वर्ष २०६६ मा पुन बढेको पाइयो भने प्रशासनिक खर्च तथा अतिरिक्त क्रियाकलापमा गरिएको खर्च अत्यन्तै न्यून दरमा बढेको देखिन्छ ।

२०६३/०६४ देखि २०६७/०६८ सम्मको शैक्षिक वर्षको कुल आर्थिक लगानी क्रम बढ्दै गएको देखिन्छ । त्यसैगरी अन्य वर्षहरूको तुलनामा मन्द गतिले शैक्षिक उपलब्धीमा पनि वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ । तसर्थ यी दुई बीच सकारात्मक रहेको देखिन्छ । यसको आधारमा हामी के निष्कर्षमा पुग्न सक्छौं भने यदि माध्यमिक शिक्षामा आर्थिक लगानी बढाउने हो भने शैक्षिक उपलब्धीमा वृद्धि गराउन सकिन्छ ।

यो अध्ययनबाट यो प्रमाणित हुन गएको छ कि अन्य कुराहरू यथावत रहेमा विद्यालयले गर्ने खर्च अभिभावकले शैक्षिक खर्च र दुवैले गर्ने संयुक्त खर्च बढाउँदै जादा शैक्षिक उपलब्धी पनि विस्तारै वृद्धि हुँदै जान्छ । शैक्षिक खर्च कटौती हुँदै जाँदा शैक्षिक उपलब्धीमा पनि गिरावट आउँदै जान्छ । (यहाँ अन्य कुरा हुँदै विद्यालय क्षेत्रको वातावरण विद्यार्थीको मिहिनेत र लगनशिलता, विद्यार्थीको घर परिवारको सामाजिक आर्थिक स्थितीलाई बुझाउँछ) जसले शैक्षिक उपलब्धीमा केहि न केहि प्रभाव पारिरहेको हुन्छ ।

अन्ततयमा, विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धी त्यस विद्यालयको आम्दानीमा निर्भर गर्ने भएकाले विद्यालयको आर्थिक अवस्थाले शैक्षिक उपलब्धीमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

विषयसूची

	पृ.सं.
सिफारिस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
कृतज्ञताज्ञापन	iii
सारसंक्षेप	iv-v
तालिका सूचि	vi-viii
चित्र सूचि	ix
संक्षिप्त शब्दावली	x

अध्याय - एक (Chapter-One)

परिचय (Introduction)

१.१ पृष्ठभूमि (Background)	1
१.१.१ माध्यमिक विद्यालयमा शिक्षा सम्बन्धी वित्तीय नीतिहरू (Financing Policies of Secondary School's Education)	2
१.१.२ माध्यमिक शिक्षामा सरकारी लगानीको अवस्था (Condition of Government Financing on Secondary Education)	4
१.१.३ माध्यमिक विद्यालयमा शैक्षिक उपलब्धीको अवस्था (Conditon of Educational Achievement on Secondary Education)	5
१.२ समस्याको कथन (Statement of the Problem)	6
१.३ अध्ययनको औचित्य (Significance of the Study)	7
१.४ अध्ययनको उद्देश्य (Objective of the study)	8
१.५ अध्ययनको सीमाङ्कन (Delimitation os study)	9
१.६ अध्ययनको संगठन (Organization of the study)	9

अध्याय : दुई (Chapter-Two)

पूर्व साहित्यको समीक्षा (Review of the literature)

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको समीक्षा (Theoretical Literature Review)	11
२.२ सम्बन्धित साहित्यको समीक्षा (Review of Related Literature)	15

अध्याय-तीन (Chapter-Three)

अनुसन्धान पद्धति (Research Methodology)

३.१ अनुसन्धान ढाँचा (Research Design)	22
३.२ अध्ययनको प्रकृति (Nature of the study)	22
३.३ अध्ययन क्षेत्रको नमुना छनोट (Population and Sampling)	23
३.४ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिय (Data collection procedure)	24
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरू (Tools for Data Collection)	24
३.६ तथ्याङ्क सङ्कलनका तरिका (Technique of Data Collection)	25
३.७ तथ्याङ्कको वैधता (Balidation of Data)	25
३.८ तथ्याङ्कको विश्लेषण (Data Analysis)	26

अध्याय : चार (Chapter - Four)

तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण (Analysis and Interpretation of data)

४.१ अध्ययन क्षेत्रको परिचय (Introduction of study Area)	27
४.२ छनोट गरिएका माध्यमिक विद्यालयहरूमा विद्यार्थीहरूको प्रवाह दर (Student flow rate in selected secondary school)	30
४.३ विद्यालयहरूमा भौतिक सुविधाहरूको अवस्था (Situation of physical facilities in the schools)	33
४.४ माध्यमिक शिक्षामा आर्थिक लगानी (Economic Investment in Secondary Education)	34
४.४.१ माध्यमिक विद्यालयको आमदानी (Income of Secondary Schoool)	34
४.४.२ छनोट गरिएका माध्यमिक विद्यालयहरूको खर्च (Expenditure of the Selected Secondary School)	38
४.४.३ माध्यमिक शिक्षामा प्रति विद्यार्थी लागत (Cost per-student in Secondary Education)	41
४.५ माध्यमिक शिक्षाको शैक्षिक उपलब्धी (Educational Achievement of Secondary Education)	42
४.६ माध्यमिक शिक्षाको एस.एल.सी. परीक्षा सम्बन्धी शैक्षिक उपलब्धी (Educational Achievement of S.L.C. Examination in Secondary Education)	45

४.७ माध्यमिक शिक्षामा गरिएको आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धी बीचको तुलनात्मक विश्लेषण (Comparative Analysis Between Economic Investment and Educational Achievement in Secondary Education)	47
४.८ लगानी र शैक्षिक उपलब्धी बीच सह-सम्बन्ध गुणाङ्कको गणना (Computation coefficient of correlation in Investment and Educational Achievement)	50
४.९ विद्यालयहरूमा शिक्षक शिक्षिकाको अवस्था (Situation of Teacher in the School)	53
४.१० विद्यालयहरूमा विद्यार्थीहरूको अवस्था (Situation of Student in the Schools)	54

अध्याय : पाँच (Chapter-Five)

माध्यमिक शिक्षाको उपलब्धीमा प्रभाव पार्ने अन्य सहायक तत्वहरू (Others secondary factors affecting in educational achievement of secondary education)

५.१ परिवार तथा अभिभावकसँग सम्बन्धित तत्वहरू (Family and parent related factors)	55
५.१.१ अभिभावकहरूको आर्थिक अवस्था	55
५.२ सामाजिक तथा सांस्कृतिकसँग सम्बन्धित तत्वहरू (Social & cultural related factors)	56
५.३ विद्यालयसँग सम्बन्धित तत्वहरू (School related factors)	56
५.४ विद्यार्थीसँग सम्बन्धित तत्वहरू (Students to related factors)	57
५.५ उत्प्रेरणसँग सम्बन्धित तत्वहरू (Motivation related factors)	57
५.६ अभ्याससँग सम्बन्धी तत्वहरू (Exercise related factors)	57

अध्याय : छ (Chapter-Six)

सारांश, निष्कर्ष र सुझावहरू (Summary, Findings, Conclusions, Recommendations and suggestions)

६.१ सारांश (Summary/Finding)	58
६.२ निष्कर्ष (Conclusions)	61
६.३ सुझावहरू (Recommendations)	63

सन्दर्भग्रन्थ सूची

अनुसूची

तालिका सूचि

तालिका नं	शीर्षक	पृष्ठ सङ्ख्या
१	नेपालमा कुल शिक्षा बजेटमा माध्यमिक तहको शिक्षाका लागि विनियोजित बजेट २०६१/०६२-२०६५/०६६	४
२	नेपालमा एस.एल.सी परिक्षामा सम्मिलित परिक्षार्थी र उत्तीर्ण विद्यार्थीको विवरण २०६८	५
३	माध्यमिक तहको लिङ्गगत रूपमा विद्यार्थीहरूको भर्ना सङ्ख्या २०६८	२८
४	तह, लिङ्ग र तालिमको आधारमा अर्घाखाची जिल्लाका सरकारी विद्यालयका शिक्षकहरूको अवस्था २०६७	२९
५	माध्यमिक विद्यालयहरूमा विद्यार्थीहरूको प्रवाह दर (२०६७)	३२
६	विद्यालयहरूको भौतिक अवस्था २०६८	३३
७	छनोट गरिएको माध्यमिक विद्यालयहरूको आय (२०६७)	३५
८	छनोट गरिएका माध्यमिक विद्यालयहरूको खर्च २०६७	३८
९	माध्यमिक शिक्षामा प्रति विद्यार्थी लागत २०६८९	४२
१०	माध्यमिक तहको शैक्षिक उपलब्धी (विद्यार्थी सङ्ख्यामा) २०६७	४३
११	माध्यमिक शिक्षाको क्वालिटी परीक्षा सम्बन्धी शैक्षिक उपलब्धी (विद्यार्थी सङ्ख्यामा) २०६३/०६४	४५
१२	माध्यमिक शिक्षामा गरिएको आर्थिक लगानी र शैक्षिक उपलब्धी प्रतिशतमा	४८
१३	विद्यालयमा शिक्षकहरूको जम्मा सङ्ख्या (२०६९)	५३
१४	कक्षागत तथा लिङ्गगत रूपमा विद्यार्थी सङ्ख्या (२०६९)	५४

चित्र सूचि

चित्र नं	शीर्षक	पृष्ठ सङ्ख्या
१	छनोट गरिएका माध्यमिक विद्यालयहरूको आय	३६
२	छनोट गरिएका माध्यमिक विद्यालयहरूको आय	३७
३	छनोट गरिएका माध्यमिक विद्यालयहरूको खर्च	३९
४	छनोट गरिएका माध्यमिक विद्यालयहरूको खर्च	४०
५	माध्यमिक शिक्षाको शैक्षिक उपलब्धी (प्रतिशतमा)	४४
६	S.L.C. सम्बन्धी शैक्षिक उपलब्धी प्रतिशतमा	४६
७	माध्यमिक शिक्षामा गरिएको खर्च र शैक्षिक उपलब्धी (प्रतिशतमा)	४९

संक्षिप्त शब्दावली

उ.मा.वि	:	उच्च माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	:	माध्यमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	:	प्राथमिक विद्यालय
प्र.अ.	:	प्रधानाध्यापक
वि.सं	:	विक्रम सम्वत्
%	:	प्रतिशत
जि.शि.का.	:	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
शै.ब.	:	शैक्षिक वर्ष
वि.व्या.स.	:	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
के.त.वि.	:	केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग
शै.ज.वि.के.	:	शैक्षिक जनशक्ति केन्द्र
त्रि.वि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
गा.वि.स.	:	गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.	:	जिल्ला विकास समिति
रा.शि.प.यो.	:	राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति योजना

